
ALEKSANDRA ĐURIČIĆ

UDK 821.512.161.09-31 Памук О.
821.14'06.09-1 Кавафи К.
82.09

GRAD KAO PIŠČEV IDENTITET

Apstrakt: *Grad kao urbana celina i vremenska dimenzija u kojoj se razvija, umnogome određuju identitet pisca, odnosno njegove književne topose. Dva izrazita predstavnika južnoevropske književnosti u rasponu od jednog veka, Konstantin Kavafi i Orhan Pamuk, svedoče svojim biografijama i delom u prilog ovoj tezi. Kavafi je rođen u Aleksandriji 1863, a Pamuk u Istanbulu 1952. godine; jedan pesničkim, a drugi proznim delom, odredili su svoje gradove kao istorijska čvorišta, raskršća civilizacija, a sopstveno književno delo kao svojevrsnu istoriju grada.*

Ključne reči: grad, identitet, pesnik, delo, vreme

Keywords: city, identity, poet, work, times

Konstantin Kavafi i Orhan Pamuk

Nesnosna vrućina kancelarije Državne uprave za navodnjavanje u Aleksandriji pojačavala se sa svakim pogledom na ventilator koji je, nemoćno zaglavljen rojevima mrtvih muva, visio sa plafona.

Bezmerna dosada širila se zenicama administrativnog službenika Kavafija dok je pred sobom slagao kolone cifara i podataka u čiju svrhu nije verovao. Navikao još u carigradskim danima mladosti na otmenost i disciplinu, Konstantin je podnosio zidove kancelarije tako što je uglavnom gledao kroz njih na ulice Aleksandrije, besprekidni metež ljudi koji ga je plašio i zabavljao u isti mah. Život je tekao kamenim kapilarima ka luci u koju se sve slivalo i iz koje je sve priticalo. Ulice su skrivale ljude različitih vera i običaja naučene da na ključnim tačkama svojih života uvek održavaju zadatu distancu; hrišćani ponosni na svoje grčko poreklo i helensko sećanje, Jevreji, tvrdi u svom opstojavanju kroz vreme,

muslimani sa fesovima koji su još uvek poštovali kult svrgnutog Šerif-paše i bujice engleskih turista iskrcane u luci na talasima pomame za Egiptom koji se iz dubine svoje rečne utrobe smejaio uverenju da je deo viktorijskog sveta.

Podeljeni kvartovi Aleksandrove prestonice, koja je nekada predstavljala raskršće Četiri vetra, oči pustinje i fenjer Afrike, čuvali su svoje tajne, a najveća i najstrašnija bila je da će se uskoro grad pretvoriti u prašnjavu arapsku varoš, nalik mnogim razasutim od Mediterana do obronaka Pamira. Tada, početkom XX veka, Konstantin Kavafi to još nije mogao znati, a i da jeste, verovatno ne bi mario. On je Aleksandriju izabrao za svoje mesto boravka, ne vezujući se, čak, za čitav grad, već samo za jedan mali trg na koji je izlazila ulica Lepsius, u čijoj je blizini bila *crkva za oproštenje greha, bolnica u kojoj umiremo...*, kako je jednom napisao. I smatrao je to dovoljnim.

U čuvenoj pesmi *Grad* kaže nam da:

*...Nove zemlje nećeš naći, nećeš pronaći druga mora.
Ovaj grad će te pratiti. Ulicama ćeš se kretati istim. U
istom ćeš susedstvu ostariti:
u istim ćeš kućama osedeti.*

*Uvek ćeš u ovaj grad stizati. Da nekud drugde odeš – ne
nadaj se –*

nema za tebe broda, nema puta.

Kao što si svoj život ovde proćerdao,

u ovom tako malom kutu,

straćio si ga i na celoj kugli zemaljskoj.

Jer, nema ničeg osim malog ćoška grada koji smo odabrali i odakle možemo posmatrati čitav univerzum, očekujući varvare (ili polemišući s tim očekivanjem, kako je činio u jednoj pesmi naš poznati sledbenik poezije Kavafija, Jovan Hristić). Pesmu *Grad* Kavafi je stavio na početak svoje prve knjige stihova koju je sastavio 1917. godine, kada mu je bilo već 54 godine. (U tom životnom dobu, Orhan Pamuk dobija Nobelovu nagradu za književnost!)

U gradu o kome peva, Kavafi je proveo skoro pet decenija. Rođen je u *Rue Sherif*. U autobiografskoj belešci iz 1924. godine kaže :

*Iz Carigrada sam poreklom, ali sam rođen u Aleksandriji – u jednoj zgradi u ulici Šerif; napustio sam je jako mali, i dobar deo svog detinjstva proveo sam u Engleskoj, kasnije, kao odrastao čovek posetio sam opet ovu zemlju, ali se nisam dugo zadržao. Boravio sam i u Francuskoj. Kao mladić proveo sam dve godine u Carigradu. Već je mnogo godina kako nisam bio u Grčkoj...*¹

Ovako je pisao pesnik koji je nazive aleksandrijskih ulica određivao kao svoje srodnike, naglašavajući time da je gradska topografija za njega veoma važna, naročito kvart koji je odabrao i koji je u njegovo vreme bio pun malih trgovačkih radnji, kafanica i bordela, a čiji je izgled, gotovo neizmenjen, sačuvan sve do kraja XX veka, kao svojevrсно ostrvo prošlosti. I u tako skromnom okruženju osećao se kao izraziti otuđenik, odbačen i od ljudi i od bogova, iako je pisao i o jednima i o drugima. No, ljudi u njegovim pesmama najčešće su junaci prošlosti s kojima se ne identifikuje, već o kojima nam pripoveda dokazujući, u gotovo svakoj pesmi, da se zaista može dosegnuti beskraj prostora i beskraj vremena samo idući hodnicima uma. Provodeći svoj život u dobu kada je biti različit gotovo automatski značilo i biti izopšten, u trenucima potpune samoće, plašio se da izneverava carigradske uspomene, očekivanja njegovih roditelja. Noseći svoje aristokratsko poreklo kao krst, razdirala ga je misao da ga zaboravlja.

*Zarobljen u četiri zida svoje
dobrovoljne aleksandrijske tamnice, zaronjen u prošlost
i bez
svesti o sadašnjosti, neprestano se vraćao bolnom sa-
znanju da je
izolovan od svoje sredine. Da je sam...*
*Nije pomišljao da treba napustiti Aleksandriju, poći na
bilo koje
drugo mesto, u drugi grad, jer ga je dugo hodanje u
mislima kroz vreme
naučilo da se od tri niti Sudaja ne može pobeći nikud.*
*Njegova putovanja kroz vreme, u drevno doba uspona
Aleksandrije i helenističkog sveta, često je remetilo se-
ćanje na majku. U svojoj dvadeset sedmoj godini Hari-*

¹ Ksenija Maricki-Gadanski, predgovor za *Pesme Konstantina Kavafija*, KOV, Vršac, 1999.

kleja je već imala devetoro dece od koje je poslednje bio Konstantin. Zapamtio je njen lepi, blagi lik više sa fotografije nego iz stvarnosti, jer su dečija sećanja izdavala i bledela. Uspomene su bile setne i teške. Centralno mesto tog bola bio je trenutak očeve smrti i neka vrsta progonstva iz Carigrada koja je usledila. Bežali su od siromaštva nadajući se podneblju koje će im povratiti aristokratski ugled. Ali, bolno saznanje da ugled ne daju zemlja i grad, već novac koga više nije bilo, učinilo je da se porodica rasprši. Majčina smrt vratila je Konstantina u grad gde je rođen, Aleksandriju, čvrsto ubeđenog da je svaki pokušaj bekstva zapravo put u (još veću) propast. Nikad zarasla rana koju mu je nanela sudbina porodice remetila je spokoj trga na kraju ulice Lepsius. Pekla ga je pomisao da je izneverio ideale o porodičnom životu, o građanskoj ugladenosti i redu od koga se tešu kolevke budućih generacija.

Znao je da se od njega očekuje poštovanje porodice iz koje je potekao i obaveza da stvori sopstvenu, i poznato je da nikada to nije učinio, bitišući najviše na sopstvenim uspomenama i zamišljenim, filozofskim putovanjima (kao u pesmi *Itaka*), koji ga, opet, ne odvajaju od Aleksandrije. On se oseća kao biće zarobljeno civilizacijom, otuđeno od prirode, širine i slobode, određeno ličnim *udesom*, sudbinom koja se ne da zaobići i koja na kraju mora da rezultira rezignacijom, predavanjem, oko koga, kao mandorla, lebdi duh grada iz koga sve potiče i u kome se sve završava; jer tu negde, pored bolnice u kojoj se neminovno umire, mora da bude i groblje hrišćana, Grka iz Aleksandrije koji se u večnosti pridružuju svojim precima na dugom putu do Itake koji, između ostalih, osvetljava i Konstantin Kavafi. Ni njega samog, ni njegovog dela ne bi bilo bez Aleksandrije, koja predstavlja njegov višestruki identitet – čoveka, pesnika, Grka iz Egipta, građanina sveta, izopštenika, melanholika...

Gotovo stotinu godina posle Kavafija, u gradu na Bosforu rođen je još jedan pisac koji svoje delo postovećuje s gradom kome pripada. Orhan Pamuk, bogataški sin s Nišantaša, perspektivni slikar i budući građanin sveta, odabrao je Istanbul kao svoj književni topos, ne skrivajući se kao Kavafi, već vodeći svoj grad sa sobom u svet. U svom poznatom delu autobiografskog karaktera, *Istanbul, uspomene i grad*, pokazuje da voli svaki sokak sirotinjske mahale koji mu pruža utehu dok korača njime, isto koliko i veličan-

stveni Galata most pod snegom u zimski sumrak. Taksim, Bejoglu, Nišantaš, Zlatni rog, to su bivše četvrti Đenovljana, Venecijanaca, Grka, koje je Otomanska imperija pretopila u novu, moćnu prestonicu. Ona mnogo ne mari za hrišćansko nasleđe, ali i dalje mora da poštuje seni prethodnih stanovnika – opisuje Pamuk Istanbul kao mesto susreta Istoka i Zapada koje bi s neverovatnom strašću želeo da pomiri, pre svega u sebi. Sećanja na detinjstvo u Istanbulu obojena su nostalgijom za vremenima kada se nije toliko strahovalo, vremenom slobode, koja je samo povremeno bivala narušena sukobima između verskih grupacija, ali ni blizu tako zaoštrenim kao danas. U tom stalnom vraćanju u bližu ili dalju prošlost, Pamuk svojim delom ispisuje istoriju prestonice na Bosforu koja je Ataturkovom pobedom izgubila mnogo od svog ponosa, ali dobila mogućnost da pogleda prema drugim svetovima i tamo pronade svoj odraz.

Sećanja na detinjstvo i mladost i kod Pamuka bude izvesnu grižu savesti, osećaj da je izneverio svoje korene ili, bar, da u skladu s vremenom koje je postalo fleksibilnije, nije učinio sve kako se od njega očekivalo. Prvo neverstvo bio je svojevrstan otpor roditeljskoj neslozi koja nije tesala spokoj, već nemir svojih potomaka, rastrzanih ljubavlju prema oba roditelja. Kao i Kavafi, Pamuk najviše od svih žena ceni svoju majku, ispoljavajući prema drugima blagu, prikrivenu mizoginiju (kao kada u pesmi *Ana Komnina*, ovu najučeniju od svih Vizantinki, Kavafi naziva *nadmenom Grkinjom*, opisujući je kao žednu vlasti). Oba pisca sukobljavaju se s majkama na važnoj tački životne odluke o pozivu: Konstantin odbija da postane trgovac, mada ga životne neminovnosti sateruju za pisaci sto činovnika. Orhan odbija da izučava nauke koje su mu namenjene – arhitekturu; napušta studije i prelazi na žurnalistiku koju diplomira s visokim ocenama i velikom dozom krivice. Smiruje je hodajući sirotinjskim četvrtima drvenih kuća koje su već nagrižene vlagom oba mora, kao što je njegova svest načeta saznanjem da nikada neće biti običan, da će mu prokletstvo talenta oduzeti pravo na privatnost, pravo na to da bude svoj, makar i usamljen, kao što je bio Kavafi. Posle jedne takve duge šetnje, napojen gradom, utešen atmosferom i inspirisan nasleđem prošlosti, vraća se kući i kratko saopštava majci: „Biću pisac!“

Pamuk postaje, ponesen slavom i željom da okusi iskustvo Zapada, građanin sveta koji svoj grad, Istan-

bul, uvek nosi sa sobom, sve do Amerike, u čijem okrilju ublažava strah od fundamentalističke osvete, strah koji Kavafi nikada nije osetio noseći svoje grčko poreklo kao pravo prvenstva u Aleksandrovom gradu. To unutrašnje, neispoljeno osećanje elitizma, izraženo u pesmama o helenskom dobu, s čijim junacima Kavafi vodi svojevrstan dijalog, realizovao je i Orhan Pamuk zaranjajući u istoriju Istanbula, odlazeći u doba najveće slave Imperije u svom romanu *Zovem se Crveno*.

U intervjuu koji je dao decembra meseca 2005. godine za *The Paris Review*, Orhan Pamuk govori da je u mladosti mnogo i temeljno čitao Foknera, Virdžiniju Vulf, Marsela Prusta – tzv. „teške“ pisce koji su ga formirali u uverenju da mora da bude originalan i svoj, i da ne insistira na socijalnoj tematici na način Štajnbeka ili Maksima Gorkog, uprkos tome što potiče iz siromašne zemlje gde se od njega kao pisca to očekuje. Poštujući formu naracije koja je prijemčiva zapadnom čitaocu, on sledi i uzore iz starih Surijevih priča i tradicionalne islamske književnosti. Sadržaj njegovih dela pokazuje njegovo insistiranje na tome da ne mora da se ostavi prošlost da bi se bio deo budućnosti :

*Kada se trudiš da potisneš sećanja, nešto se uvek vraća.
Ja sam to što se vraća, kaže pisac.*

Radnja romana *Zovem se Crveno* dešava se u zimu 1591. godine u Istanbulu. To je delom misterija, delom ljubavna priča nekoliko osoba čije se sudbine prepliću: sultan Murat Treći poziva najuglednijeg slikara minijatura u Carstvu da jednu značajnu knjigu ilustruje u evropskom stilu. Ono što znaju o Evropi i zapadnoj civilizaciji, uglavnom je stiglo na poraženim i opljačkanim mletačkim brodovima koje su presretali u Sredozemlju (tema opisana u romanu *Bela tvrđava*), ali i to znanje mora da prođe kroz filter cenzure, u suprotnom – može da postane opasno po život. (Motiv o skrivenoj, bezvremenoj lepoti čije odgonetanje košta radoznale života sličan je onom koji Umberto Eko plasira u već kultnom romanu *Ime ruže*.) Uzimajući u obzir poznatu činjenicu da je figurativna umetnost zabranjena u islamu, dvorska komisija postavlja stroga pravila. Kada slikar iznenada nestane, panika dostiže vrhunac. Sultan daje tri dana da se umetnik pronade. Jedini ključ za rešenje misterije (ili zločina?) je nedovršena iluminacija.

Konstrukcija romana je, van svake sumnje, neobična. Poglavlja čine monolozi likova koji učestvuju u događajima, ali su prisutne i personifikacije, glasovi psa, drveta, lažnog venecijanskog zlatnika i, konačno, crvene boje; oni svi zajedno objašnjavaju događaje, ostavljajući čitaocu da hronološki i logično otkriva njihov sled. Na taj način, Pamuk gradi svojevrsni mozaik sastavljen od istine i fikcije, filozofskih fragmenta i zapažanja o umetnosti, religiji, ljubavi, seksu i moći. Džon Apdajk u jednom osvrtu lucidno poredi Pamukovo delo s *Doktorom Faustusom* Tomasa Mana, naglašavajući da duh nacije koji Man prikazuje kroz muziku, Pamuk verno crta analizirajući islamsko slikarstvo, tehniku minijature koja je krajem XVI veka bila na vrhuncu. Možda bi struktura romana mogla da se označi kao fragmentarna, na način na koji objašnjavamo i klasifikujemo fragmentarnost u dramskim delima – kao smenjivanje slika i scena, podjednako dobrih i u monologu i u dijalogu. Ali, autor ide i korak dalje, povezujući svoj tok naracije na način primenjen u *Pričama iz 1001 noći*, tehnikom sukcesije u kojoj jedna priča otvara sledeću, poput seta lakovanih kutija složenih jedne u druge.

Pozadinu romana *Zovem se Crveno* predstavlja sneg, veliki sneg koji čini da Istanbul pamti svaku desetu ili petnaestu zimu u svojoj istoriji, sneg koji pali mangale, opustoši klizavu kaldrmu, navlači mušeme na prozore i okreće ljude jedne prema drugima. Ta atmosfera sasvim je suprotna zapadnjačkoj predstavi o bučnim, osunčanim, zakrčenim azijskim sokacima i bazarima na kojima se odvija i društveni i dobar deo privatnog života. Uvijajući svoju priču u snežni ambijent, Orhan Pamuk tera svoje junake da se ispovedaju i prisećaju, da rekonstruišu svoje živote, tražeći i nalazeći smisao u njima. Sneg predstavlja u romanu i svojevrsni kontrast vladajućoj boji, simbolu krvi i stradanja, i čistotu ljudske duše koja razume i oprašta. Poseban omaž dat je gradu – Istanbulu, koji predstavlja lik za sebe, neverovatan spoj Istoka i Zapada još od vremena kada je Vizantijsko carstvo predalo ključeve Konstantinopolja a krst bio zamenjen polumesecom. Ali, ništa nije samo od sebe nastalo, niti može da se pohvali apsolutnom čistotom: na ruševinama hrišćanske Vizantije rođeno je novo carstvo koje joj je mnogo dugovalo – na svakom koraku su stare crkve, zidine i palate bivših vladara na Bosforu;

u kolektivno nesvesnom skriveno je poštovanje prema hrišćanskom verovanju. Tanani osećaj za strujanja između hrišćanske i muslimanske tradicije, koji ispljava Orhan Pamuk, dovodi nas do razloga za njegovu trenutno veliku popularnost u Evropi. Ta ista zapadna civilizacija, koja se smrtno plaši teške sablje fundamentalizma, istovremeno svojom osećajnom dimenzijom čezne za razumevanjem, za hodnikom kojim u oba pravca mogu da prođu ljudi slobodnog duha.

Orhan Pamuk zahvalan je svojim roditeljima što su uspeali da mu podare slobodan duh, pogled na oba mora i ceo svet s terase kuće na Nišantašu – pogled na grad u koji su dolazili putnici sa Zapada i pisali o njemu, nadahnuto i zaneseno, kao Žerar de Nerval koji se u Francusku vraćao s velikom nostalgijom prema gradu u kome je boravio; ili ostrašćeno, kao Teofil Gotje, koji u svojim tekstovima, s ne malo prezira, Turke, Grke i Jermene naziva *Levantincima* i, bez ustezanja, varvarima; ili inspirisano, kao Gistav Flouber, čiju ideju o dvostrukom identitetu dva plemića iz Venecije i Carigrada Pamuk razrađuje u svom romanu *Bela tvrđava*. U biblioteci svog roditeljskog doma, Pamuk je pronalazio i savremene turske pisce koji su odredili njegovo literarno formiranje, sve vreme održavajući prisutnost Istanbula kao ključnog toposa za tursku književnost i kulturu uopšte. Nasuprot tome, Pamuk će se u romanu *Sneg* otisnuti ka teškom i zahtevnom određivanju kulturnog i političkog identiteta provincije i malog čoveka koji u velikom, podeľjenom svetu nema nikakve šanse. Kars je mesto na krajnjem severoistoku Turske. Ukoliko putnik dolazi sa zapada, mesto na kraju sveta. Ako nastavlja dalje, na istok, to je prva stanica transazijske pruge koja će u bliskoj budućnosti izbiti na Južno kinesko more. Prvi grad na modernom „Putu svile“ u kome još postoje stari ruski letnjikovci. Ili bastion fundamentalizma. Sve zavisi koja će strana prevagnuti. Samo, šta ako su snage izjednačene, pita se pisac, smeštajući radnju svog romana u Kars. Pamukova velika vrlina kao naratora jeste što se ne opredeljuje ni za jednu stranu. Njegova upornost da ostane neutralan zasniva se na tvrdnji da civilizacije završavaju svoje trajanje kao i ljudi – jedan svet umire, dok se drugi rađa već određen melanholijom nestalog.

Ima se utisak da se u autobiografiji *Istanbul* podvlači zahvalnost sudbini što je pisac rođen kao prestonički

sin. Istoj onoj sudbini kojoj se Kavafi predaje, rizikujući izopštenost, ekscentričnost, pa čak i ličnu dosadu. Ali, kakva god osećanja sačinjavaju život, krov pod kojim se i grad u kome se živi boje pesnikovu umetnost određujući ga u vremenu i prostoru.

Obojica izdanci dekadentne aristokratije koja je morala da nestane usled svoje preosetljivosti i potpunog odsustva talenta za svakodnevni, praktični život, Kavafi i Pamuk grade svoj svet na *uspomenama i gradu*:

...Autobuska linija Taksim–Emirgjan pedesetih godina dvadesetog veka prolazila je kroz Nišantaš. Da bismo išli na Bosfor ulazio sam sa majkom u autobus na stanici ispred kuće. Ako bismo išli tramvajem svakog dana bismo se na Bebeku, poslednjoj stanici, peli u čamac što nas je čekao na istom mestu. Uživao sam da se vozim čamcem u nedrima Bebeke između barki, brzih jedrenjaka, parobroda na gradskim linijama, dereglija prekrivenim školjkama i svetionika, da otplovim dalje od pristaništa i osetim snagu struje Bosfora, u njihanju našeg čamca, u talasima brodova koji prolaze, ne želeći da te šetnje ikada prestanu...²

Priča o dva pisca koja deli čitav vek i priča o dva grada koji predstavljaju raskršća vremena i civilizacija, jezika i nacija, kultura i razaranja, preklapa se i potvrđuje staru istinu da pisca nema bez grada – Aristofana bez Atine, Ovidija bez Rima, Dantea bez Firence, Marsela Emea bez Pariza, Šandora Maraija bez Budimpešte i tako dalje, spisak je veoma dug i mogao bi da se završi ciničnom opaskom da su veoma često iz svojih gradova bili – proterivani.

Kao što profesor ne bira svoje učenike, već obrnuto, učenici profesora, trudeći se da ga razumeju, slede i nastavljaju koliko je to moguće, tako i grad ne bira svoje pisce, već pisci grad, pokušavajući i uspevajući, kao Konstantin Kavafi i Orhan Pamuk, da ga u svom delu objasne i pretvore njegovu topografiju u odrednice i odredišta svojih književnih maštarija, težeći da time pobede vreme i samu smrt. Jer, gradovi traju i, ukoliko su bili dovoljno voljeni, pamtiće svoje pisce.

² Orhan Pamuk, *Istanbul, Uspomene i grad*, Geopoetika, Beograd, 2006.